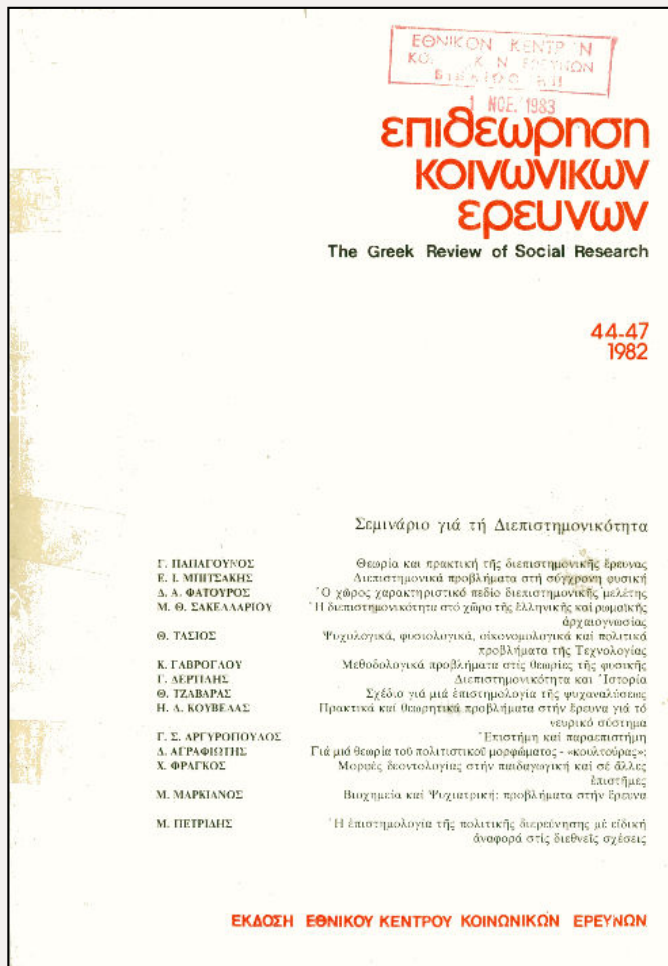

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τομ. 44, 1982

Η διεπιστημονικότητα στο χώρο της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιολογίας

Σακελλαρίου Μιχάλης Θ.

<https://doi.org/10.12681/grsr.527>

Copyright © 1982 Μιχάλης Θ. Σακελλαρίου

To cite this article:

Σακελλαρίου, Μ. (1982). Η διεπιστημονικότητα στο χώρο της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιολογίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 44(44-47), 35-40. doi:<https://doi.org/10.12681/grsr.527>

Ἡ διεπιστημονικότητα στό χῶρο τῆς ἑλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἀρχαιογνωσίας

Μιχάλης Θ. Σακελλαρίου *

Στό χῶρο τῆς ἑλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἀρχαιογνωσίας ἐπικρατεῖ ἡ κατά-
τμηση τῶν ἐρευνητῶν καί τῆς ἔρευνας σέ εἰδικούς κλάδους. Ὡστόσο, αὐτοί οἱ
κλάδοι διασταυρῶνται, μερικές φορές, καθῶς, κατά περιπτώσεις, ἔχουν κοινές
πηγές πληροφόρησης ἢ καταλήγουν σέ συμπεράσματα πού ἐνδιαφέρουν ἄλ-
λους κλάδους ἢ ἔχουν ἀνάγκη νά ἐλέγξουν τά συμπεράσματά τους σέ σχέση
μέ τά συμπεράσματα ἄλλων κλάδων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μερικά ὑλικά κατά-
λοιπα τῶν ἀρχαίων ὑποβάλλονται σέ ἐξετάσεις, ἀναλύσεις καί μεθόδους συν-
τηρήσεως πού γίνονται ἀπό γεωλόγους, πετρολόγους, ζωολόγους, φυτολό-
γους, ἀνθρωπολόγους, φυσικούς, χημικούς, ἀρχιτέκτονες. Τέλος, ὀρισμένα
φαινόμενα κοινωνικῆς ὁργανώσεως, ἰδεολογίας, θεσμῶν χρειάζονται παραλ-
ληλισμούς πού μποροῦν νά προσφέρουν κοινωνιολόγοι, ἐθνογράφοι, ψυχο-
λόγοι καί ἄλλοι ἐπιστήμονες. Ἔτσι, ἡ ἔρευνα στό χῶρο τῆς ἑλληνικῆς καί
ρωμαϊκῆς ἀρχαιογνωσίας κυμαίνεται ἀνάμεσα στήν κλαδική ἀπομόνωση καί
στή διεπιστημονική συνεργασία, μέ ἐνδιάμεσα διαφόρων βαθμῶν καί ἀποτε-
λεσμάτων διακλαδικούς διαλόγους.

Ἄς κάνουμε πρῶτα μιᾶ σύντομη καταγραφή τῶν ὑφισταμένων εἰδικότη-
των: γλωσσολογία, φιλολογία, ἐπιγραφική, νομισματική, παπυρολογία, ἱστο-
ρία (πολιτική, οἰκονομική, κοινωνική), ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἱστορία τῶν
ἐπιστημῶν, ἱστορία τῆς θρησκείας, ἀρχαιολογία καί ἱστορία τῆς τέχνης.

Τώρα ἄς δοῦμε πού καί πῶς διασταυρῶνται αὐτοί οἱ κλάδοι:

1. *Στό ἐπίπεδο τῶν πηγῶν καί τῆς πρωτογενοῦς γνώσης:* Οἱ πηγές τῆς ἀρχαι-
ογνωσίας διακρίνονται σέ δύο μεγάλες ὁμάδες: α) τά κείμενα κάθε εἶδους, γραμ-
μένα πάνω σ' ὅποιαδήποτε ὕλη· β) τά ὑλικά προϊόντα τῶν ἀρχαίων.

Τά γραπτά μνημεῖα ἀποτελοῦν πηγή πληροφοριῶν γιά γλωσσολόγους, φι-
λολόγους, εἰδικούς τῆς πολιτικῆς, οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς ἱστορίας, τοῦ ἰδιω-
τικοῦ βίου, τῆς φιλοσοφίας, τῶν ἐπιστημῶν, τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης. Ὅλοι
αὐτοί μποροῦν νά χρησιμοποιοῦν γραπτές πηγές χωρίς νά ἀσχολοῦνται μέ τήν
εὔρεσή τους, τήν ἀνάγνωσή τους, τήν ἐκδοσή τους. Ἀντίθετα, οἱ ἐπιγραφικοί
καί οἱ παπυρολόγοι διαβάζουν ἐπιγραφικά ἢ παπυρικά κείμενα, συμπληρώ-
νουν τά κενά πού προκλήθηκαν ἀπό διάφορες φθορές καί τά ἐρμηνεύουν τόσο
ἀπό φιλολογική ὅσο καί ἀπό οὐσιαστική, δηλαδή ἱστορική, ἄποψη. Ἔτσι, οἱ

* ὁμότιμος καθηγητής, ἀκαδημαϊκός

ἐπιγραφικοί καί οἱ παπυρολόγοι εἶναι σύγχρονα γλωσσολόγοι, φιλόλογοι καί ἱστορικοί.

Τά ὑλικά κατάλοιπα τῶν ἀρχαίων ἔρχονται στό φῶς, ἀποκαθίστανται, μελετῶνται καί ἐρμηνεύονται ἀπό τοὺς ἀρχαιολόγους, στοὺς ὁποίους ὑπάγονται καί οἱ νομισματολόγοι. Ἀφοῦ ἐρμηνευθοῦν σωστά, γίνονται πηγές γιά τόν ἰδιωτικό βίο, τήν οἰκονομία, τήν κοινωνία, τήν πολεμική τέχνη, τή θρησκεία, τίς εἰκαστικές τέχνες τῶν ἀρχαίων· καμιά φορά καί γιά διάφορα ἱστορικά γεγονότα.

2. *Στό ἐπίπεδο τῶν πορισμάτων:* Ἡ γλωσσολογία εἶναι ἱστορική ἐπιστήμη, ἐφ' ὅσον μελετάει καί τήν ἐξέλιξη τῶν γλωσσικῶν φαινομένων. Μένοντας ἀβοήθητη, ἐξακριβώνει τή χρονική σχέση, τή διαδοχή τους· δέν μπορεί νά τοὺς προσφέρει ἀπόλυτες χρονολογίες. Γιά τοῦτο ζητάει τή βοήθεια τῶν ἱστορικῶν ἢ τῶν ἀρχαιολόγων, ὅταν διαθέτουν στοιχεῖα κατάλληλα νά προσφέρουν *terminos post* ἢ *terminos ante quos* στά γλωσσικά φαινόμενα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ γλωσσολογία καταλήγει αὐτόκλητη σέ ἱστορικά συμπεράσματα: π.χ. γιά τό χῶρο, ὅπου διαμορφώθηκαν οἱ ἰνδο-εὐρωπαϊκές γλῶσσες, γιά τή διάταξη τῶν γλωσσῶν αὐτῶν μέσα στόν ἴδιο χῶρο, γιά τό χρόνο τῆς διάσπασης τοῦ ἰνδο-εὐρωπαϊκοῦ συνεχοῦς, γιά τά ἀποτελέσματα τῆς ἐπικαθήσεως ἰνδο-εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν σέ μή ἰνδο-εὐρωπαϊκές, γιά τή διαλεκτολογική διαφοροποίηση στό ἐσωτερικό τῶν γλωσσῶν, γιά τίς κινήσεις τῶν ὁμάδων πού μιλοῦσαν κάθε διάλεκτο.

Ἡ φιλολογία προϋποθέτει τή γνώση τῆς οἰκείας γλώσσας καί τῶν διαλέκτων της. Ἐπειτα, καταγίνεται μέ τά καθαυτό ἀντικείμενά της, στά ὁποία δέν θά ἐπεκταθῶ. Ἀλλά δέν ὑπάρχει σύγκριση ἀνάμεσα στή φιλολογία πού θά ἀρκεσθεῖ σ' αὐτά καί σ' ἐκείνη πού θά τά φωτίσει τοποθετώντας στόν ἱστορικό περίγυρό τους, πού θά βρεῖ τίς φιλοσοφικές προϋποθέσεις ἢ προεκτάσεις μιᾶς ιδέας, ἡ ὁποία ἐκφράζεται σ' ἕνα χωρίο, πού θά στραφεῖ στήν ἀρχαιολογία, γιά νά μάθει τή μορφή ἑνός ἀντικειμένου ἢ μιᾶς κατασκευῆς, τῶν ὁποίων γνωρίζει μόνον τό ὄνομα — γιά νά σταθῶ σέ λίγους μόνον τύπους παραδειγμάτων.

Οἱ διασυνδέσεις τῆς ἀρχαιολογίας μοιάζουν πολύ μέ ἐκεῖνες τῆς γλωσσολογίας. Μόνη της, ἡ ἀρχαιολογία μπορεί νά τοποθετήσῃ τά εὐρήματά της σέ μία χρονική σειρά, ὅχι καί νά τά χρονολογήσῃ. Οἱ χρονολογίες της στηρίζονται, σέ τελευταία ἀνάλυση, σέ εὐρήματα πού μπόρεσαν νά χρονολογηθοῦν ἔπειτα ἀπό συσχετισμό τους μέ ἱστορικά πρόσωπα ἢ ἱστορικά γεγονότα χρονολογημένα βάσει γραπτῶν πηγῶν, ἐλεγμένων ἀπό φιλόλογους καί ἱστορικούς. Σέ γραπτές πηγές βρίσκονται ἐπίσης τά ἀρχαῖα ὀνόματα καί πληροφορίες γιά τή χρήση ἀντικειμένων καί κατασκευῶν πού διασώθηκαν. Οἱ ἀπεικονίσεις θεῶν καί ἡρώων, μόνων ἢ σέ σύνθετες σκηνές, καθώς καί ἄλλες ἀρχαῖες παραστάσεις, δέν μποροῦν νά ταυτισθοῦν ἢ νά ἐρμηνευθοῦν χωρίς τή γνώση ἀρχαίων κειμένων. Τό ἴδιο συμβαίνει μέ καταστροφές ἢ οἰκοδομήσεις οἰκισμῶν, ὀχυρῶν, οἰκοδομημάτων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τά ἀρχαῖα ὑλικά κατάλοιπα μᾶς δίνουν πληροφορίες πού λείπουν ἀπό τίς γραπτές πηγές μας. Τοῦτο γίνεται καί γιά ἐποχές, γιά τίς ὁποῖες ἔχουμε γραπτές πηγές, καί γιά ἐποχές, γιά τίς ὁποῖες δέν ἔχουμε. Γιά τήν πρωτο-ἱστορία καί τήν προϊστορία, τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα, κατάλληλα μελετημένα, ἀποτελοῦν τή μοναδική πηγή

γνώσεων γιά διάφορες ἱστορικές ἐκδηλώσεις.

Φθάνοντας τούς ἱστορικούς κλάδους τῆς ἀρχαιογνώσεως δέ χρειάζεται νά ποῦμε πολλά, ἀφοῦ οἱ διασυνδέσεις τους μέ τή γλωσσολογία, τή φιλολογία, τήν ἀρχαιολογία, τήν ἐπιγραφική, τή νομισματική καί τήν παπυρολογία ἔχουν ἤδη σημειωθεῖ. Θά προσθέσουμε μόνον ὅτι πέρα καί πάνω ἀπό αὐτούς ὑπάρχει ὡς αἶτημα ἡ ἱστορική σύνθεση, πού κατ' ἀνάγκη περιλαμβάνει ὅλες τίς ἀνθρώπινες δραστηριότητες σέ ἀμοιβαίες σχέσεις. Ἐτσι, ἡ οἰκονομία, ἡ κοινωνία, ἡ πολιτική, τό δίκαιο, οἱ ἰδέες, οἱ ἐπιστῆμες, οἱ τέχνες κάθε λογῆς συναποτελοῦν τό περιεχόμενο τῆς καθολικῆς ἱστορίας, καί ἡ ἐπίτευξη ἑνός ἀντίστοιχου ἱστοριογραφικοῦ ἔργου χρειάζεται διακλαδική συνεργασία.

Στήν πράξη, ἡ διακλαδική συνεργασία γίνεται σέ περιορισμένη κλίμακα, ἐπεισοδικά, ἀμέθοδα. Γιά τοῦτο, τά ἀποτελέσματά της εἶναι σπάνια ἐπιτυχημένα, συχνά ἀμφίβολα ἢ καί ἀβάσιμα. Αὐτός ὁ ἀπολογισμός ἀποτελεῖ τροχόπεδη γιά τήν ἀνάληψη διακλαδικῶν ἐργασιῶν. Ἐπί πλέον, ἔδωσε λαβή ὥστε νά διατυπωθοῦν, τά τελευταῖα χρόνια, καί συγκέκριμένες ἀρνητικές θέσεις, ἀπό ἕνα γλωσσολόγο καί ἕνα ἀρχαιολόγο. Ἄς δοῦμε αὐτές τίς θέσεις ὅπως ἀκριβῶς διατυπώθηκαν:

«Archaeologists and linguists would work in parallel and without liaison, and reach their own independent results considering each other's conclusions»¹;

«in a field in which various kinds of evidence, philological, literary and anthropological, as well as archaeological, are available, they should in one important sense be kept separate. Though comparisons of findings in each must be useful at all stages, it seems to me fatal to mix elements drawn from more than one in elaborating an argument (...). If it is not possible to decide a question on the basis of the available archaeological evidence, then it is better to suspend judgment than to call in other kinds of evidence to decide for the matter.»²

Γιά νά μή προδώσω τή σκέψη τῶν συγγραφέων, παραθέτω καί τά ἐπιχειρήματά τους μέ τά ἴδια τά λόγια τους.

«Correlation of archaeological and linguistic findings certainly does not appear to have become easier in Aegean studies during the past few years, and some may think that chance at reaching agreed or even plausible conclusions through it are so poor that it would claim be best to give it up.»³

«Today, hardly anyone would claim to control the *corpora* of the two kinds of evidence in any branch of prehistory in which both are available, and even to try to survey or discuss both, however generally, will seem almost hybristic.»⁴

1. R. A. Crossland, στό *Bronze Age Migrations* (editors: R. A. Crossland, A. Birchall), 1973, 5.

2. J. D. Evans, στό ἴδιο συλλογικό ἔργο, σελ. 17-18.

3. R. A. Crossland, ὁ.π.

4. R. A. Crossland, ὁ.π.

— «The kind of information provided by each of them is so distinct that when intermingled they inevitably weaken the reasoning. This must, in fact, be able to stand up first to judgment in terms of the strict logic of its own discipline.

»Archaeology is the record of the consequence, in terms of more or less permanent modification of the environment, of human activity. (...) But the archaeological record usually does not tell us directly what the agents were that brought about the various changes. That we must try to guess as best we can, using all the available evidence, and any general principles about human behaviour and historical process which we may think fit to accept.

»It is at this stage of interpretation that it is perhaps most vital for an archaeologist to have a mind unclouded by any consideration extraneous to the archaeological material itself. (...) There are literally thousands of instance to show that to call in other kinds of evidence to decide obscure questions of archaeological interpretation is only to lay up trouble for the future.»⁵

Υποστηρίζω ότι η διασταύρωση και αμοιβαία συμπλήρωση πληροφοριών από διαφόρους κλάδους της αρχαιογνωσίας (1) είναι ευκταία, (2) δέν έγκυμονεί κινδύνους, αν πραγματοποιηθεί σύμφωνα με όρισμένους κανόνες, και (3) σέ μερικές περιπτώσεις μπορεί νά επιτευχθεί από ένα μόνον έρευνητή.

1. Στο χῶρο της αρχαιογνωσίας οί πληροφορίες πού έχουμε από γραπτές μαρτυρίες, από ύλικά κατάλοιπα, από επιβιώσεις κοινωνικών, πολιτιστικών, θρησκευτικών φαινομένων και από κάθε άλλη έμμεση ένδειξη είναι λιγοστές και αποσπασματικές· όχι σπάνια είτε δέν έρμηνεύονται καθόλου είτε μπορούν νά έρμηνευθοῦν μέ περισσότερους τρόπους. Ακόμη και ή πίο επιμελημένη συγκέντρωση όμοειδών στοιχείων δέν άρκει για νά περιορισθεί τό φάσμα τών δυνατών λύσεων. Αυτό τό άποτέλεσμα γίνεται έφικτό, όταν κανείς μπορέσει νά παραβάλει τίς ένδείξεις πού άντλεί από διάφορες ομάδες στοιχείων, έπεξεργασμένες σύμφωνα μέ τίς μεθόδους τών οικείων κλάδων.

Οί άποτυχίες της εφαρμογής διακλαδικών διασταυρώσεων δέν πρέπει νά έπισκιάζουν τά επιτυχημένα άποτελέσματά τους. Επίσης, δέν πρέπει νά ξεχνούμε τά παράλογα συμπεράσματα πού έχουν προκύψει από τή χρησιμοποίηση δεδομένων ενός μόνον κλάδου και τήν άγνοια, θελημένη ή άθέλητη, τών ένδείξεων πού προσφέρουν άλλοι κλάδοι.

Ένας αρχαιολόγος ή ένας γλωσσολόγος είναι ελεύθερος νά περιορίζεται στό ύλικό τοῦ κλάδου του. Όταν όμως εξάγει από αυτό ιστορικά συμπεράσματα, δέν έχει δικαίωμα νά αξιώνει τήν άποδοχή τους πρίν παραβληθοῦν μέ ένδείξεις ή μέ συμπεράσματα άλλων κλάδων. Τό νά εργαζόμαστε ό καθένας χωριστά και κατά τό κέφι μας ίσοδυναμεί μέ ένα σύστημα δικαστικής έρευνας, όπου ό ανακριτής και οί διάφοροι έμπειρογνώμονες θά ήσαν ελεύθεροι νά έκτελέσουν ή νά μήν έκτελέσουν τά έργα τους και, αν τά έκτελέσουν, νά μή παραβάλουν τά πορίσματά τους.

2. Βέβαια, ή διακλαδική έρευνα ή ή άπλή διασταύρωση διακλαδικών εύ-

5. J. D. Evans, ό.π.

ρημάτων ἢ πορισμάτων καταλήγει συχνά σέ σφάλματα. Ἀλλ' αὐτά τά σφάλματα δέν ὀφείλονται στήν ἴδια τή διακλαδικότητα. Ὅφείλονται σέ ἀνεπάρκειες τοῦ ἀποδεικτικοῦ ὕλικου, σέ σφάλματα μεθόδου, σέ παράλογους συλλογισμούς. Πιο πάνω παραθέσαμε τήν εἰδοποίηση ἑνός ἀντίπαλου τῆς διεπιστημονικότητας ἐναντίον τῆς χρησιμοποίησεως δεδομένων ἀπό διάφορους κλάδους κατά τή διατύπωση ἑνός ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' αὐτή ἡ ἐνέργεια δέν εἶναι ἐπικίνδυνη παρά μόνον ὅταν στηρίζουμε ἀμοιβαία δεδομένα διαφόρων κλάδων πού ἀπό μόνα τους ἀποτελοῦν πολύ ἀσθενικές ἐνδείξεις. Τό ἴδιο λάθος — ἕνα εἶδος φαύλου κύκλου — δέν γίνεται καί μέ τήν ἀμοιβαία στήριξη ἀσθενῶν ἐνδείξεων παρμένων ἀπό ἕνα μόνον κλάδο; Αὐτό τό παραστράτημα μπορεῖ νά τό ἀποφύγει κανείς, ὅταν σέ κάθε περίπτωση ἐξετάζει: α) τήν πραγματικότητα κάθε δεδομένου· β) τά χαρακτηριστικά του. Ὅταν συμπαραθέτουμε γεγονότα πραγματικά καί περιγραφμένα μέ ἀκρίβεια — δηλαδή ξεχωρισμένα ἀπό ἄλλα, πού τούς μοιάζουν — καί ἔχουμε διακρίνει τό εἶδος καί ἐκτιμήσει τήν ἀξία τῆς μαρτυρίας τους, δέν διατρέχουμε κανέναν κίνδυνο, ἀκόμη καί στήν περίπτωση πού τά δεδομένα μας προέρχονται ἀπό διαφορετικούς κλάδους ἔρευνας. Ἀπεναντίας, πρόκειται γιά μέθοδο πού ἐπιτρέπει τή συναγωγή ὕψιων συμπερασμάτων. Ἀκόμη καλύτερη εἶναι ἡ μέθοδος πού συνίσταται στή διασταύρωση ὅχι δεδομένων παρμένων ἀπό διαφορετικούς κλάδους, ἀλλά συμπερασμάτων πού προέκυψαν ἀπό βέβαια δεδομένα χωριστῶν κλάδων. Αὐτή ἡ μέθοδος δέν ἔχει ἀμφισβητηθεῖ, ὅσο γνωρίζω. Ἀλλά εἴτε δέν ἐφαρμόζεται εἴτε ἐφαρμόζεται πολύ σπάνια καί ἀτελῶς.

3. Ἀπό τή στιγμή πού φαίνεται ὅτι ἡ διακλαδική ἔρευνα εἶναι πιο ἀποτελεσματική ἀπό τήν κατά κλάδους καί ὅτι οἱ κίνδυνοι σφαλμάτων πού ἐγκλείει δέν εἶναι οὔτε πιο μεγάλοι οὔτε διαφορετικοί ἀπό ἐκείνους πού παραμονεύουν κάθε ἐπιστημονική ἐργασία, δέν εἶναι δυνατόν νά μή προστρέξει κανείς σ' αὐτήν κάθε φορά πού εἶναι ἐπιθυμητή καί ἐφικτή. Σ' αὐτές τίς περιπτώσεις τό ἰδεῶδες εἶναι νά σχηματίζονται ὁμάδες ἀπό ἐρευνητές διαφόρων κλάδων. Ὅταν ὅμως τοῦτο δέν εἶναι δυνατό ἢ ἀπαραίτητο, πρέπει νά δοκιμάζεται ἡ διακλαδική ἔρευνα ἀπό ἕνα μόνον ἐρευνητή, ἀρκεῖ νά ἔχει τήν ἀπαιτούμενη προπαιδεῖα. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ μονοπρόσωπη διακλαδική ἔρευνα δέν μπορεῖ νά ἐφαρμοσθεῖ παρά σέ κάπως περιορισμένα θέματα.

Αὐτά τά λίγα ὅσον ἀφορᾷ τίς διακλαδικές ἐρευνες στό χώρο τῆς ἑλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἀρχαιογνώσεως. Ἄς δοῦμε πῶς ἔχουν τά πράγματα μέ τίς διεπιστημονικές.

Μέ δύο λόγια, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὑπάρχει συνεργασία σέ μικρή κλίμακα ἀνάμεσα σ' ὀρισμένους ἀρχαιογνωστικούς κλάδους καί διάφορες ἐπιστήμες τῆς φύσεως, ἀλλά σχεδόν καθόλου ἀνάμεσα στήν ἀρχαιογνώση καί στίς ἄλλες ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου· οὔτε κἀν ἀνάμεσα στήν ἀρχαιογνώση καί στίς ἱστορικές ἐπιστήμες πού ἀφοροῦν ἄλλες ἐποχές ἢ ἄλλες περιοχές.

Ἀπό τόν 19ο αἰῶνα, ὀρισμένοι ἀρχαιολόγοι ζήτησαν τή συνεργασία ἀρχιτεκτόνων, γιά νά σχεδιάσουν καί ἀναπαραστήσουν ἀνθρώπινα κτίσματα, καί γιαντῶν, γιά νά μελετήσουν τά σκελετικά εὐρήματα. Ἐπειτα, ἦλθε ἡ σειρά τῶν φυτολόγων καί τῶν ζωολόγων. Ἀργότερα, τῶν χημικῶν καί τῶν φυσικῶν. Σήμερα, οἱ ἐφαρμογές τῆς συνεργασίας ἀρχαιολόγων καί τῶν ἐπιστημόνων

αὐτῶν τῶν κλάδων εἶναι ποικιλότατες: Ἀπό τὰ σκελετικά εὐρήματα ἐπισημαίνονται ἀνθρωπολογικοί τύποι, ἀσθένειες, ἡλικίες θανάτου καί συνάγονται πολύτιμα συμπεράσματα γιά τήν προέλευση τῶν πληθυσμῶν, γιά τή σύνθεσή τους κατά ἡλικίες, γιά τή γονιμότητά τους, γιά ἀσθένειες, ἀκόμη καί γιά ὀρισμένες χειρουργικές ἐπεμβάσεις. Οἱ ζωολόγοι μᾶς λένε ποιά ζῶα ἦσαν κατοικίδια σέ διάφορες ἐποχές, ποιά εἶδη ζώων χρησίμευαν γιά τή διατροφή τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντίστοιχα, οἱ φυτολόγοι μᾶς γνωρίζουν τὰ εἶδη τῶν φυτικῶν τροφῶν, καθώς καί τήν ὅλη χλωρίδα τῆς περιοχῆς· οἱ ἴδιοι ἔχουν ἀναπτύξει τή δειροχρονολογία. Πετρολόγοι ἐξακριβώνουν τήν προέλευση τοῦ ὄψιανου καί ἄλλων λίθων πού βρίσκονται σέ συγκεκριμένο ἀρχαιολογικό χῶρο· κατορθώνουν νά διακρίνουν τὰ λατομεῖα καί τὰ ὀρυχεῖα πού ἔδωσαν τύπους μαρμάρων καί ἄλλων πετρωμάτων. Χημικοί ἐξετάζουν τὰ ὑπολείμματα ὑγρῶν σέ δοχεῖα. Μεταλλειολόγοι ἀναγνωρίζουν τή σύνθεση τῶν κραμάτων, τήν προέλευση διαφόρων συστατικῶν τους, τήν τεχνική τῆς ἐπεξεργασίας τους καί τῆς παραγωγῆς χρηστικῶν ἀντικειμένων ἢ ἔργων τέχνης. Ἐπίσης, μελετῶνται ἡ χημική καί φυσική σύνθεση τῶν πηλῶν καί οἱ συνθῆκες ψησίματος τῶν κεραμεικῶν. Ὁ ραδιενεργός ἄνθραξ 14 τῶν ὀργανικῶν οὐσιῶν παρέχει χρονολογικές ἐνδείξεις γιά τίς ἴδιες καί, ἔμμεσα, γιά τὰ ἀρχαιολογικά στρώματα πού τίς περιείχαν. Μ' ὅλο πού ἡ συνεργασία φυσικῶν ἐπιστημόνων μέ ἀρχαιολόγους ὀδηγεῖ σέ συμπεράσματα ἄλλως ἀνέφικτα, εἶναι πολύ σπάνια ἀκόμη, ἐξ αἰτίας τοῦ ὑψηλοῦ κόστους τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν, ἀλλά καί τῆς βίας μέ τήν ὁποία γίνονται οἱ πιό πολλές ἀνασκαφές, γιά διάφορους λόγους.

Τά τελευταῖα χρόνια, ἡ ἀρχαιογνωσία ἄρχισε νά ἐπιδιώκει τίς ὑπηρεσίες τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν. Καταγράφηκαν κείμενα μέ ἀποτέλεσμα νά μπορεῖ νά ἔχει κανεῖς μέσα σ' ἐλάχιστο χρόνο ὅλα τὰ χωρία στά ὁποῖα ἀπαντᾷ μία λέξη. Τώρα γίνονται λεξικά, κατάλογοι ὀνομάτων καί προσώπων, εὐρετήρια μνημείων καί μελετῶνται πολύ πιό προχωρημένες καί σύνθετες ἐκμεταλλεύσεις τῶν δυνατοτήτων πού ἔχουν οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές.

Εἶπαμε πιό πάνω ὅτι ἡ ἀρχαιογνωσία τοῦ ἐλληνικοῦ καί ρωμαϊκοῦ χώρου δέν ἔχει διασταυρωθεῖ ἀκόμη μέ ἄλλες ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, ἀφήνοντας νά νοηθεῖ ὅτι ὑπάρχουν μερικές ἐξαιρέσεις. Αὐτές ἀφοροῦν τήν ἐρμηνεῖα ἀρχαίων μύθων, θεσμῶν καί ἰδεολογικῶν στοιχείων κάτω ἀπό τό πρίσμα ἐθνογραφικῶν παρατηρήσεων σ' ἄλλους πολιτισμούς, τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς ψυχανάλυσης· ἀπόπειρες ἐφαρμογῆς τῆς ψυχανάλυσης σέ ἔργα τοῦ λόγου, ἰδίως τραγωδίες: εἰσαγωγή οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν ἀναλύσεων στήν ἀρχαιολογία.

Κάποτε, θά πρέπει νά ἀρχίσει ἡ συνεργασία ἀνάμεσα σέ μελετητές τῆς ἐλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος καί μελετητές ἄλλων πολιτισμῶν. Ἐτσι, θά μπορούσαν νά μελετηθοῦν σέ βάθος καί σέ πλάτος θέματα πού ἀφοροῦν περισσότερους πολιτιστικούς κύκλους, ὅπως ἡ ἱστορία καί ὁ ρόλος τῆς δουλείας, τῆς φεουδαρχίας, τῆς μοναρχίας, τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, τῆς ἀποικιοκρατίας, τῶν κοινωνικῶν τάξεων· θά μπορούσε ἀκόμη νά προχωρήσει κανεῖς σέ μία συγκριτική μελέτη τῆς ἀρχαίας τυραννίας καί ὀρισμένων δεσποτῶν τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως ἢ τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, τῶν δύο Ναπολεόντων καί τῶν δικτατόρων τοῦ 19ου καί τοῦ 20οῦ αἰῶνα.